

Bondelandet

Grundbogen side 8-47

Emnet i undervisningen

Signalement

I 2010 var ca. 60.000 mennesker beskæftiget i landbruget. Ind til midten af 1900-tallet arbejdede en stor del af den erhvervsaktive del af befolkningen i landbruget, der også var landets vigtigste eksporterhverv. Med landbrugsreformerne i sidste halvdel af 1700-tallet blev erhvervet effektiviseret og produktionen øget. Det skabte grundlag for den økonomiske vækst, der fandt sted i det følgende århundrede samt moderniseringen, industrialiseringen, urbaniseringen, som begyndte i sidste del af 1800-tallet.

Begrundelse

I relation til trinmålene efter 9. klasse i Fælles Mål 2009 lægger emnet bl.a. op til en undervisning, hvor eleverne erhverver sig kundskaber og færdigheder, som sætter dem i stand til at:

- give eksempler på, at en periodes fremherskende værdier og holdninger kan forklare afgørende begivenheder og samfundsforandringer
- kunne beskrive forskellige tidsaldres former for magtanvendelse og diskutere begrundelser og konsekvenser
- kunne sammenligne egne livsbetingelser med foregående slægtleds og diskutere, hvilke forhold der er ens, hvilke der er forskellige og baggrunden herfor
- forklare, hvorfor den historiske udvikling i nogle perioder var præget af kontinuitet og i andre af brud
- søge oplysninger i forskellige medier og kunne bearbejde disse oplysninger og vurdere deres kildeværdi
- formulere historiske problemstillinger og præsentere løsningsforslag hertil.

Kanonpunktet *Stavnsbåndets ophævelse* er integreret i emnet.

Fagligt om *Bondelandet*

Det danske landbrug led i første halvdel af 1700-tallet alvorligt under faldende efterspørgsel og faldende priser. Det ramte især godsejerne og mange gårdmænd. Regeringen forsøgte at hjælpe på forskellige måder. Hartkornsskatterne blev nedsat, og for at sikre landbruget en højere pris på hjemmemarkedet, blev der i 1735 indført importforbud for korn til Danmark og Sydnorge. Det hjalp, men knap var landbrugskrisen overstået, før kvægpesten i 1745 ramte landet. Da den ebbede ud i 1752, var mellem 300.000 og 400.000 stykker kvæg gået tabt.

Fra slutningen af 1740'erne steg både prisen på korn og eksporten. Kun i begrænset omfang var godsejerne i stand til at udnytte den gunstige konjunkturudvikling ved fx at inddrage fæstegårde under hovedgårdens jord. Umiddelbart var den eneste mulighed for at forøge produktionen at øge hoveriet. I grundbogen ses et typisk eksempel, hvor hoveripligten på et gods beløb sig til ca. 250 dage om året.

På længere sigt forsøgte flere godsejere sig med en omlægning af hovedgårdsjorden. A.G. Molkte er i grundbogen (side 15) anført som eksempel på indførelsen af det hollandske koppelbrug, som han foretog på godset Bregentved i 1768.

Af større betydning var indførelsen af arvefæstet, der indførtes flere steder fra omkring 1760. Det var en form for selveje, hvor gården gik i arv i familien. Ved arvefæste betales en årlig pengeafgift i stedet for penge og naturalieydelse. Gården kunne sælges eller pantsættes. Særlig de steder, hvor arvefæstet blev kombineret med udskiftning af jorden og afløsning af hoveripligten, havde det en gunstig indvirkning på produktionen.

Selv om man fra politisk hold var klar over, at selveje, udskiftning af bondegårdsjorden og hoveriets afskaffelse var nødvendige for en produktionsforøgelse, veg man i første omgang tilbage for en alt for hurtig omlægning af landbruget. Det skyldtes ikke mindst respekten for godsejernes ejendomsret til jorden. Flere landvæsenskommissioner tumlede med problemet, men opnåede kun få resultater.

Landbolovene

Den store Landbokommission fra 1786 fik for alvor brudt dødvandet med en række love omtalt i grundbogen. Hoveriet var et ømtåligt problem. Regeringen nøjedes med, i 1791, at opfordre til frivillige overenskomster mellem godsejere og bønder. Da godsejerne mente, at aftalerne blot skulle fastsætte det høje niveau for hoveri, nægtede bønderne mange steder at indgå aftaler. Først i 1799 forelå en hoveriforordning, der bestemte, at en bondes hoveri skulle være retsgyldigt bestemt og ikke måtte forøges i bondens levetid. Mange steder blev hoveriet afløst af en pengeafgift.

Det samme blev tilfældet med tiendeafgiften. Men først i 1810, kunne enhver bonde forlange naturalydelsen afløst af en pengeafgift.

Udskiftning og selveje

Overgangen fra fæste til selveje gik hurtigt op gennem 1800-tallet. I 1814 var 60 % af jorden blevet selveje, i 1870 90 %. Taberne blev husmændene, som måtte nøjes med et par

tønder land. Ved folketællingen i 1801 talte husmandsfamilierne 323.000 personer mod 261.000 i gårdmandsfamilierne. Siden 1787 var antallet af husmænd blevet forøget med 1/4, mens gårdmandsstanden var gået lidt tilbage.

Hvorfor kom landboreformerne?

I grundbogen er opstillet to forklaringer til, at landbolovene blev sat i værk (side 24). Nik. M Helms står for en idealistisk opfattelse. Den tager udgangspunkt i, at kronprinsen og en række fremskridtsvenlige godsejere står bag ændringerne. Det er de politiske og kulturelle forhold i samfundet, der er årsag til forandringerne. De fremherskende ideer på den tid indenfor filosofi var, at alle mennesker var født lige. Det gjaldt også for bønderne, der ikke skulle være undertrykte. Politikerne førte en politik til gavn for bønderne, men bønderne var ikke selv handlende.

Modsat står Jens Engbergs opfattelse. For ham er de økonomiske og materielle forhold afgørende. Det handler om høstudbytte og fortjeneste. Godsejerne iværksatte landbolovene, fordi de kunne se en økonomisk fordel deri. Men samtidig var bøndernes protester og arbejdsnedlæggelser en faktor, der måtte regnes med. Hos Engberg lægges der vægt på de økonomiske, sociale og politiske forhold.

Andre historikere har et materialistisk historiesyn. For dem er det ikke kun de økonomiske og materielle forhold, der spiller en rolle, men også kampen mellem samfundets klasser – i dette tilfælde mellem godsejerne og gårdmændene. Denne opfattelse er især knyttet til Karl Marx.

Skolen

For at forbedre lærernes faglige niveau blev der i 1791 oprettet det første lærerseminarium, Blågård uden for København. Senere seminarier blev lagt på landet. I 1816 dimitterede 80 lærere i hele landet, men der skulle gå næsten et århundrede, før alle lærere i folkeskolen var seminarieuddannede.

Der blev givet en lov for landet og en for byerne: Den landsbyordnede og den købstadsordnede skole. På landet skulle børnene gå i skole tre dage om ugen, i byerne 6 halve dage. De fleste skoler på landet blev indrettet med en lille klasse for de 7-9-årige og en stor for de 10-14-årige. Fagplanen var også forskellig, da byskolerne som regel kunne tilbyde flere fag end landsbyskolen. Skellet mellem landsbyskolen og købstadsskolen varede i øvrigt til 1958.

Andelsbevægelsen

Som nævnt i grundbogen side 31 var opfindelsen af centrifugen en afgørende betingelse for oprettelsen af andelsmejerier. Af stor betydning var også at sikre, at smørret var af ensartet kvalitet. Der blev stillet krav til bønderne om renlighed, og fra 1898 blev den skummet- og kærnemælk, der blev leveret tilbage til gårdene, pasteuriseret for at forhindre kvægtuberkulose. Fra midten af 1940'erne blev al konsummælk pasteuriseret. Således undgik man de epidemier af skarlagensfeber og andre sygdomme, man hidtil havde kendt. Nu kunne man ikke mere dø af at drikke mælk, fordi man fx havde fået tuberkulose.

Den nye husmand

I slutningen af 1800-tallet var der stor interesse for husmændene blandt så forskellige partier som Højre og Socialdemokratiet. Højre, fordi de var bekymrede for flugten til byerne og den dermed formindskede arbejdskraftreserve i høsten. Socialdemokratiet ønskede at forbedre husmændenes kår. I 1899 kom den første husmandslov. Staten skulle yde støtte til oprettelsen af husmandsbrug. Det blev en skuffelse. Frem til 1913 blev der kun oprettet godt 5.000 nye brug.

I modsætning til arbejderne i byerne havde husmændene og landarbejderne problemer med at danne slagkraftige fagforeninger. Dels manglede de den klassebevidsthed, der kendetegnede fabriksarbejderne, og dels var det svært at organisere sig, når der kun var et par karle på hver gård. Mange havde også stadig den gamle underdanighed over for gårdmændene. Endelig lagde bønderne og sognefogederne mange steder hindringer i vejen, når agitatorer fra Landarbejderforbundet (fra 1915) prøvede at organisere karlene.

De store godser havde fra gammel tid været båndlagt, så de ikke kunne sælges, men samlet skulle gå i arv. Disse len- og stamhuse tilhørte principielt staten, men besidderne havde brugsretten til dem. Med jordlovene af 1919 kunne de nu overtage dem, mod at betale 25 % af værdien til staten, som også fik ret til at overtage en tredjedel af jorden mod erstatning.

Om billederne

Grundbogen side 15

Træhesten forbindes med tiden før landboreformerne og er nærmest blevet et ikon på godsejernes vilkårlige undertrykkelse og udnyttelse af fæstebonden. Billedet i grundbogen er fra en anskuelsestavle til historieundervisningen fra omkring 1925.

Historikerne er enige om, at selv om den fandtes på flere godser, blev den sjældent brugt. Der er ikke noget dækkende kildemateriale, som kan sige noget præcist om træhestens anvendelse. Den eneste længerevarende registrering er fra Sorø Akademis godsarkiv for perioden fra 1737-85. Ud over træhesten anvendtes hundehullet og den spanske kappe som straf. I perioden på 48 år træhesten taget i brug for ulovlig hugst i godsets skove, og det skete ifølge Gunnar Olsens *Træhesten, hundehullet og den spanske kappe*, 1960, sådan:

1737: Alle mænd i landsbyen Gyrstinge skal i tre dage ride træhesten daglig i fire timer

1740: 1 mand 4 dage á 1 time. 1 mand 8 timer i alt (over antal dage oplyses ikke)

1741: 1 mand i 14 dage á 1 time

1743: 5 mand 4 dage á 1 time daglig. 1 mand 4 dage á 4 timer daglig. 3 mand 3 dage á 1 time. 6 mand 2 dage á 1 time

1767: 1 mand 3 dage á 1 time

1771: 1 mand 8 timer. 3 mænd 4 timer. 2 mænd 2 timer

1774: 2 mænd á 2 timer

1776: 1 mand 6 timer

Træhesten var tilsyneladende sjældent i brug. De hyppigste straffe var ekstra arbejde eller bøder.

Grundbogen side 17

Den stærkt romaniserede fremstilling af bystævnet skyldes den danske maler og tegner Rasmus Christiansen (1863-1940), der også malede billederne side 15 og 18.

Grundbogen side 21

Kronprins Frederik lagde grundstenen til den ca. 20 m. høje *Frihedsstøtten* i 1792, og den stod færdig i 1797. Flere kunstnere medvirkede ved udsmykningen ud over arkitekten Nikolaj Abildgaard (1743-1809). Johannes Wiedewelt (1731-1802) udførte *Troskab og retfærdighedens Genius*, Nicolai Dajon (1748-1823) *Borgerdyd og Tapperhed* og Andreas Weidenhaupt (1738-1805) *Trældom afskaffes og Agerdyrkningsfliden*. Denne figur blev i 1911 udskiftet med en ny af Jens Lund (1872-1946).

Frihedsstøtten stod oprindeligt 5-6 m længere ud mod Vesterbro. I forbindelse med arbejdet på hovedbanegården blev den flyttet i 1910.

Grundbogen side 29

McCormick havde i de første år svært ved at få solgt sin høstmaskine. Selv om høstarbejderne sled i 12-14 timer om dagen for en ussel løn, var de imod den, og de amerikanske

bønder ville ikke investere de 50 dollar, maskinen kostede. Høstfolk og slaver var der nok af. Først da bønderne ude på de store prærier fik øjnene op for maskinen, begyndte ordrerne at strømme ind.

Grundbogen side 34

Tærskemaskinen trukket af en dampmaskine var skyld i mange arbejdsulykker. At Trine Bødkers tvinges på fattiggården i Henrik Pontoppidans novelle *Nådsensbrød* fra 1887, havde sin oprindelse i en sådan ulykke: "I sin fortvivlede Kamp for at undgaa Arbejdsanstalten, siden hun i Fjor Høst kvæstede Haanden i et Damptærskéværk, havde hun – som saa mange med hende – bestandig oftere tyet til Fattigfolks store Trøster, til Brændevinens Barmhjærtighed."

Grundbogen side 35

En del af arbejdskraften rundt om i landet var svenskere og polakker. På Lolland-Falster blev de bragt hertil i roe-sæsonen. Da de kom fra egne, hvor landbefolkningen var endnu mere forarmet end i Danmark, kunne de bruges som løntrykkere.

Grundbogen side 39

H.A. Brendekildes maleri "Udslidt" fra 1889 er et indslag i tidens sociale debat. Den forslidte husmand er faldet død om på marken. Slidt op af arbejde. Det trøstesløse landskab, den blege himmel og mandens fattige tøj forstærker håbløsheden. Stenene, han har samlet op på marken, er faldet ud af hans forklæde. Konens skrig kan tolkes som vrede mod Gud, der har tilladt et så elendigt liv, en anklage mod et umenneskeligt samfund eller blot som et råb om hjælp i hendes fortvivlede situation.

Grundbogen side 40

Tegning fra *Blæksprutten* 1905. Tyendekommissionen kommer på besøg – og så må karlekammeret gøres lidt hyggeligt.

Grundbogen side 42

Fotoet viser den lille traktor af mærket Ferguson, der blev uhyre udbredt i Danmark efter 2. Verdenskrig, og som betød store forandringer i landbruget. De første af de kun 800 kg tunge grå Ferguson TE20 kom til landet i 1947. I 1954 var der importeret 25.000.

Ekskursioner

Dansk Landbrugsmuseum Gl. Estrup

Randersvej 4
8963 Auning
Tlf.: 86 48 34 44
gl-estrup.dk/

Den Fynske Landsby

Sejerskovvej 20
5260 Odense S
Tlf.: 65 51 46 01
museum.odense.dk/

Frilandsmuseet

Kongevejen 100
2800 Lyngby
Tlf.: 33 47 34 81
natmus.dk

Frilandsmuseet Maribo

Meinckes Vej 5
4930 Maribo, Denmark
Tlf.: 72 40 16 20

Give-Egnens Museum

Donneruplundvej 2
7323 Give
Tlf.: 75 73 93 75
gem.dk/

Hjerl Hedes Frilandsmuseum

Hjerl Hedevej 14
7830 Vinderup
Tlf.: 97 44 80 60
hjerlhede.dk/

Materialieliste

Bøger

Damsholt, Kirstine m.fl.: *Bondens land*, Nationalmuseet 1988.

Forandringer i dagliglivet på landet fra ca. 1788-1988 eksemplificeret med en husmandsfamilie og en gårdmandsfamilie i landsbyen Fjellerup.

Jensen, Hans F.: *Livet på landet for hundrede år siden*, Historie og Samtidsorientering 1974-78.

Serien består af fire hæfter: *Mælk og mælkeprodukter i 1800-årene*, *Lys og lysestøbning i 1800-årene*, *Såning og høst i 1800-årene* og *Fra korn til brød i 1800-årene*. De enkelte hæfter indeholder: en historiske fremstilling, samtidige skriftlige kilder, illustrationer, aktiviserende opgaver og litteraturhenvisninger.

Jensen, Nils Aage: *Rugbrød og Reventlow*, Landbrugsrådet 1988.

Om fæstebondens daglige arbejde og liv i slutningen af 1700-tallet. Der hører et arbejds hæfte til bogen.

Jørgensen, Mette og Nymann, Bo: *Høsttid*, Klematis 2003.

Vi følger høstarbejdet på en moderne bondegård fra kornet er modent til halmballerne er kørt i laden.

Majgaard, Ingrid: *I lære som fæstebonde – det lokale eksempel og historiske værksteder*, Dafolo 1998.

Om forholdene i landsbyen Almind og forslag til værkstedsaktiviteter.

Wiberg, Lilly: *Den sjællandske husmand 1800-1850*, Skoletjenesten i Lejre 1981.

Husmandens liv set på baggrund af boligforhold, mandens og kvindens arbejde, familieforhold, børn, klædedragt, kost og aftægtsforhold.

Film, video, dvd

Dokumentarserien, *Dengang vi var bønder* <https://www.dr.dk/drtv/episode/dengang-vi-var-boender> 52746

De skabte Danmark – 1. Del Bonden, DR2 2007
Om landbruget og andelsbevægelsen i 1800-tallet.

Kongen bød, CfU'er, fællessamlinger eller biblioteker. Sort/hvid film (video) fra 1938 om stavnsbåndets ophævelse dramatiseret gennem dagliglivet i en landsby før og efter 1788.

City Sonja og Bent bondeknold. En minimusical om fordomme mellem land og by. CfU'er, fællessamlinger, Landbrugsrådet. Video

100 års barndom. Om barndom og skoleliv. Amtscentraler eller fællessamlinger. Video

Danskernes egen historie. Livet på landet 1-3. Dansk landbrug gennem 100 år. CfU'er eller fællessamlinger. DVD.

Revolution og omvæltning

Grundbogen side 48-83

Emnet i undervisningen

Signalement

Ordet revolution bruges ofte til at betegne eller lancere noget gennemgribende nyt. Kernebetødningen af begrebet er dog politiske omvæltninger forårsaget af oprør, der som regel er voldelige. Emnets fokus er Den franske Revolution, der i samtiden fik store konsekvenser både internt i Frankrig og blev anledningen til en række europæiske krige i tiden fra 1792 til 1815, der omtales som Napoleonskrigene. Også i eftertiden er hændelser og omstændigheder fra revolutionen brugt. Det gælder bl.a. menneskerettighederne, og i den historisk-materialistiske historieskrivning var Den franske Revolution en markering af overgangen fra feudalisme til kapitalisme.

Begrundelse

I relation til trinmålene efter 9. klasse i Fælles Mål 2009 lægger emnet bl.a. op til en undervisning, hvor eleverne erhverver sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at:

- give eksempler på, at en periodes fremherskende værdier og holdninger kan forklare afgørende begivenheder og samfundsforandringer
- kende forskellige demokratiformer og tage stilling til, hvilke rettigheder og pligter de giver den enkelte
- kunne beskrive forskellige tidsaldres former for magtanvendelse og diskutere begrundelser og konsekvenser
- kende forskellige måder at løse konflikter på i tid og rum
- forklare, hvorfor den historiske udvikling i nogle perioder var præget af kontinuitet og i andre af brud
- søge oplysninger i forskellige medier og kunne bearbejde disse oplysninger og vurdere deres kildeværdi.

Kanonpunkterne *Stormen på Bastillen* og *Københavns bombardement* er integreret i emnet.

Fagligt om *Revolution og omvæltning*

Myten om Den franske Revolution

Den franske Revolution har en næsten mytisk status i europæisk historie. Revolutionen bliver ofte fremstillet som Oplysningstidens triumf over gamle og umoderne styreformere. Endelig opnåede folket frihed og selvbestemmelse.

Emnet forsøger at sætte fokus på Den franske Revolution ud fra en anden synsvinkel. I stedet for at hyld revolutionen vises, hvad den også var: I virkeligheden var der ikke meget selvbestemmelse hos det franske folk under og efter revolutionen. Lederne bekendte sig ganske vist til Oplysningstidens principper, men deres handlinger lå meget langt fra teorien. I det lys kan man spørge, om Den franske Revolution er mere myte end realitet i den måde, den formidles på i dag? Og bør Den franske Revolution spille den rolle i europæisk historieskrivning, som den gør? Specielt set i lyset af rædselsregimet – 1793-94 – under Robespierre (1758-94) og de vilkårlige henrettelser af folk, der lå langt fra idealerne i Oplysningstiden. Egentlig har de mere at gøre med Renæssancens Niccolò Machiavelli (1469-1527) og hans tanker om opretholdelse af staten. Machiavelli talte jo netop om, at magthaverne havde store frihedsgrader inden for magtanvendelse for at opretholde statens status quo. Og det var tanker, der lå langt fra folkets selvbestemmelse og liberale idealer, som Rousseau argumenterede for.

The Glorious Revolution

En helt anden vinkel kunne være at se Den franske Revolution i forhold til den engelske *Glorious Revolution*, der kom den franske i forkøbet, og som oven i købet var ublodig – hvis man ser bort fra reaktionen. Den engelske revolution bundede i en konflikt mellem den engelske konge og parlamentet. I 1600-tallet var der vokset en gruppe af velhavende borgere frem, der til gengæld for deres skattepenge ønskede indflydelse. Den ville adelen og kongen ikke give dem, og det resulterede i borgerkrig fra 1641-1648, som endte med kongens nederlag og henrettelse. Dermed var konflikten ikke slut.

De næste 40 år blev én lang konflikt mellem parlament og konge. En konflikt der først sluttede i 1688, hvor parlamentet hidkaldte hollandske William af Orange. Han fik tilbudt kongemagten mod at acceptere en række krav fra parlamentet. Kongen måtte ikke læn- gere suspendere love vedtaget af parlamentet, der skulle afholdes valg hvert 3. år, og England måtte ikke have en stående hær i fredstid. England var blevet et konstitutionelt kongedømme.

Den engelske revolution må siges at have haft langt større betydning for skabelsen af de europæiske staters styreform, hvor man mange steder stadig har konstituerede monarkier – således var de britiske filosoffer John Locke (1632-1704) og Thomas Hobbes (1588-1679) voldsomt inspireret af netop den engelske revolution og dens magtdeling mellem parlament og monark. Og Hobbes og Locke blev opmærksomt studeret på det europæiske fastland.

Men det var ikke blot den engelske revolution, som konkurrerer med Den franske Revolution på ranglisten over revolutioner. Den amerikanske Frihedskrig bliver ofte betegnet

som Den amerikanske Revolution – og det med god grund. Den amerikanske Revolution formåede i modsætning til den franske at holde fast i sine principper. De demokratiske principper i USA har aldrig rigtig været til diskussion siden oprettelsen af De forenede Stater, og det er et spørgsmål, om der i dag er noget land, hvor demokratiet er så dybt forankret som i USA, hvor man har demokratiske processer på områder, som man i Europa aldrig kunne finde på – fx ved valg af offentlig anklager.

Napoleon og Den franske Revolution

Da Napoleon (1769-1821) tog magten den 10. november 1799, var det på mange måder enden på Den franske Revolution. Idéen om Den franske Revolution levede dog videre under Napoleons styre. De franske hære gik stadig i krig under revolutionens paroler – frihed, lighed og broderskab. Krigene blev dog ikke længere kæmpet for at give selvbestemmelse til de erobrede folk eller for at eksportere de franske idealer. Nej, nu skulle der dannes franske lydstater – gerne styret af Napoleons familie.

Spanien er det bedste eksempel på, at revolutions idealer ikke var andet end en tom skal. Den spanske opstand, der fulgte i kølvandet på Joseph Bonapartes indsættelse som spansk konge, blev slået hårdt ned. Det varede heller ikke længe, inden Bonaparte omgav sig med en slags hof for endeligt at tage skridtet fuldt ud i 1804 og lade sig krone til kejser. Hvis revolutionen havde ligget i koma under konsulatet, var den nu stendød. Alligevel fastholdt man slagordene fra revolution, og "Vive la revolution" virkede på soldaternes moral.

Der blev også skabt en ny adel med indførelsen af Æreslegionen, og der blev lavet en forfatning, som ikke gav meget plads til individets frihed. Samtidig blev aviser lukket og bøger censureret. Revolutionen var endelig død og kun mindet levede videre.

Men mindet bliver til gengæld fejret hvert år den 14. juli. Specielt festen i 1989 var stor. 200 året skulle fejres. Dog dryppede den engelske premierminister Margaret Thatcher (1925-) noget malurt i bægeret, da hun venligt men bestemt mindede franskmændene om, at deres revolution kun var nummer to. Franskmændene var fornærmede, men måske havde hun i virkeligheden ret.

Hvorfor kom revolutionen aldrig til Danmark?

Situationen i Danmark var anderledes. Her havde man gennem reformer i nogen grad taget luften ud af de revolutionære kræfter. Dette sammen med, at kongemagten havde et fast greb om militæret, gjorde, at revolutionen aldrig rigtig kom på tale i Danmark. End ikke i vanskelige situationer som efter Slaget på Reden i 1801 eller Københavns Bombardement og det britiske røveri af flåden i 1807 talte man seriøst om revolution.

De få forsøg, der var på at rive op i det etablerede, blev taget i opløbet, og genstridige personer blev enten landsforvist eller "opbevaret" i Kastellet, på Christiansø eller i Trankebar. Meget tyder på, at kongen mestrede den oplyste enevælde i en sådan grad, at da det endeligt blev tiden til at ændre på tingenes tilstand, så skete det ganske frivilligt i 1848. Kongen kunne ganske enkelt meddele en borgerdelegation, at den frie regering, de ønskede, var en realitet.

Om billederne

Grundbogen side 51

Bastillen blev opført 1370-83 som en del af Paris' forsvar. Dens militære betydning tog dog af i de følgende århundreder, hvorefter den blev anvendt til politiske fanger og som våbenlager. Stormen på Bastillen fandt ikke sted for at befri fangerne, men for at få fat i våben og især ammunition.

I 1792 blev pladsen, hvor Bastillen havde ligget, lavet til et sted, hvor man ville fejre friheden. Men planerne om en mindesøjle blev ikke realiseret. Først i 1833 besluttede kongen at opføre søjlen, som den var planlagt. Arbejdet var færdigt i 1840.

Grundbogen side 54, øverst

Skitsen til billedet er udført af Jacques-Louis David (1748-1825), en af periodens mest kendte neoklassisistiske kunstnere og selv aktiv i revolutionen i Jakobinerklubben. David udførte skitser til billedet i 1791 og arbejdede på det også det følgende år. I 1792-94 blev Jakobinerne forfulgt og mange henrettet. Også David blev arresteret, men blev løsladt i 1795. I 1799 ville han gøre billedet færdigt, men blev optaget af arbejdet som Napoleons hofmaler. I 1820 afgav David rettighederne til skitserne, der resulterede i mindst fire forskellige færdige udgaver. En af dem er gengivet i grundbogen.

Motivet fra 1789 var i korthed følgende: Ludvig 16. havde givet ordre til at lukke mødesalen i Versailles. Nationalforsamlingen (tredjestand) besluttede i stedet mødes i Ludvig 16.s tennishal. David har afbildet flere af revolutionens vigtigste aktører på maleriet:

Stående på et bord og med solstrålerne på sig Jean-Sylvain Bailly (1736-93) blev den første præsident for Nationalforsamlingen og efter Stormen på Bastillen indsat som borgmester i Paris. Han bekæmpede urolighederne i Paris. Men da han satte Nationalgarden ind, blev han så upopulær, at han måtte gå af og flygte. Han blev dog taget til fange og henrettet.

Sieyès (1748-1836) sidder ved bordet. Han var abbed, men blev valgt som repræsentant for tredjestanden. Han var aktiv i Napoleons statskup i 1799 (se grundbogen side 66).

Til højre for Sieyès og med begge hænder for brystet står Robespierre (1758-94), der også var repræsentant for tredjestand i stænderforsamlingen. I 1793 kom Robespierre i Velfærdsudvalget og stod i spidsen for det såkaldte terrorregime. I 1794 blev han styrtet, dømt til døden og henrettet.

I forgrunden til højre og i sort står Mirabeau (1749-91). Han var adelig, men bl.a. på grund af hans kritiske skrifter og taler mod netop denne stand, blev han valgt som repræsentant for tredjestand.

Grundbogen side 54, nederst

Versailles-slottet og parken med hører til de mest imponerende anlæg i Europa. Byggestilen er hovedsagelig barok med undtagelse af Petit Trianon, der er nyklassicistisk. Det var oprindeligt et mindre jagtslot som Ludvig 13. lod opføre i 1623. I 1670'erne blev det udbygget og fra 1683 til 1789 fungerede det som kongefamiliens residens. Slottet er først og fremmest et symbol på den enevældige magt – og i mindre grad velegnet som bolig for de hen ved 10.000 mennesker, der opholdt sig der. Således var der hverken kakkelovne eller toiletter. Blev man trængende og måtte lette sig, kunne det foregå i et hjørne eller bag gardiner.

Grundbogen side 56

Billedet indeholder flere symboler og allegorier. En trekant med et centralt placeret øje kendes fx fra den egyptiske mytologi (guden Horus' øje). I middelalderen og renæssancen er det brugt som et kristent symbol på Treenigheden eller Forsynets øje. Trekanten med øjet er også udlagt som et symbol på Fornuften med de tre sider: Frihed, Lighed og Broderskab, som var slagordene under Den franske Revolution. Kvinden til venstre – symbolet på Frankrig og det franske folk – har brudt enevældens lænker og bærer selv kronen. Englen til højre holder scepteret, kongens magtsymbol, og peger med det mod "Forsynets øje"/Fornuften, mens hun med den anden hånd peger på de 17 punkter – sammenhængen er klar. Mellem tavlerne med menneskerettighederne er ris bundet om en stage. Det er en fasces, som er et gammelt romersk magtsymbol. På toppen af stagen hænger en rød frygisk hue, et tegn på de revolutionære franske borgere.

Grundbogen side 64

Akvarel af Napoleon, der inspicerer sine tropper i Nizza den 27. marts 1796 under det italienske felttog. Han rådede over en hær på 36.000 mand, der stod over for lige så mange østrigere, men desuden også 25.000 piemontesere. Det lykkedes Napoleon at besejre modstanderne.

Grundbogen side 68

Billedet i grundbogen er et udsnit af det gigantiske maleri (6,21 x 9,79 m) af Napoleons og Joséphines kroning 2. december 1804. Maleriet var Napoleons personlige bestillingsarbejde til Jacques-Louis David (1748-1825). Kunstneren begyndte sammen med en assistent arbejdet ca. et år efter begivenheden, og det var færdigt i 1807.

Maleriet er et eksempel på politisk propaganda – og krav fra indflydelsesrige aktører – og er ikke et forsøg på at gengive situationen realistisk. I de første udkast var Napoleons mor ikke med, fordi hun faktisk ikke deltog. Det blev hun vred over, og David måtte male hende med, hvor hun sidder centralt placeret på en stol på den nederste balkon. Napoleon er også forskønnet – ikke mindst er den ret trivelige lille mand gjort højere og tyndere – og Josephine er gjort yngre. Det er Josephine, der krones – og ikke Napoleon, der som bekendt selv satte kronen på hovedet – i stedet for at lade paven Pius 7. gøre det. På maleriet deltager paven ikke særlig aktivt i kroningen af Josephine, men sidder lidt passivt giver sin velsignelse bag Napoleon.

Grundbogen side 69

Slaget ved Austerlitz fandt sted i nærheden af byen Brno i det nuværende Tjekkiet. Slaget omtales også som Trekejserslaget, da den franske kejser Napoleon, den russiske zar Alexander 1. og den østrigske kejser Frans 1., deltog. Den franske sejr betød et totalt nederlag for og opløsning af den anti-franske koalition. Ved Freden ved Pressburg fik Napoleon tilkendt overhøjheden over store områder i den vestlige del af Tyskland, der også skulle betale en stor krigsskadeserstatning. Den russiske zar trak sig helt ud af krigen.

Grundbogen side 70

I sommeren 1812 indledte Napoleon sit angreb på Rusland med en hær på 600.000 mand. I september nåede hæren til Moskva, der var forladt og alle forsyninger ødelagte eller fjernet. Napoleon tilbød zar Aleksander 1. fred, men det blev afslået. På grund af den forestående vinter begyndte Napoleon i oktober at trække sine tropper tilbage. Rygtet om kupplaner i Paris fik Napoleon til at haste hjem. Hæren trak sig langsomt tilbage, men blev fanget af vinteren og lynangreb fra kosakker. Tabene var katastrofale. Det skønnes, at mindst $\frac{3}{4}$ af de franske soldater omkom. Dertil kommer 200.000 heste og enorme mængder af materiel.

Under krigen i 1813-14 stod Frankrig over for en samlet front af Rusland, Storbritannien og Østrig. Efter et nederlag ved Leipzig i oktober 1813 begyndte det franske tilbagetog for alvor. Den 30. marts 1814 blev Paris erobret. Få dage efter blev Napoleon tvunget til at gå af og blev forvist til Elba.

Grundbogen side 71

På Skt. Helena skrev Napoleon sine erindringer. I nogle år var han også optaget af at passe sin have. Han døde i fangenskab i 1821. I mange år har man ment, at briterne havde forgiftet ham, fordi de frygtede, at han ville flygte og igen tage magten i Frankrig. Nyere undersøgelser viser dog, at han ikke blev forgiftet. I 1840 sørgede Napoleons svigersøn, Napoleon 3., for at Napoleons lig blev ført tilbage til Paris, hvor han blev begravet i et stort mausoleum i Les Invalides.

Grundbogen side 74-75

Slaget på Reden var kortvarigt, men blodigt. Mere end 1.000 danske soldater blev dræbt eller såret. Maleriet af Slaget på Reden er udført af Christian Mølsted (1862-1931) i 1901 – 100 år efter begivenheden. Til venstre for masten ses den kun 17-årige søofficer Peter Willemoes (1783-1808) opmuntre sine mænd til at fortsætte kampen. Få år senere blev Willemoes dræbt i et søslag ved Sjællands Odde.

Ekskursioner

Københavns museum

Stormgade 18

1555 København V

Email: museum@kff.kk.dk

cphmuseum.kk.dk/

Materialeliste

Bøger

Barber, Nicola: *Den franske revolution*, Flachs 2004

En gennemgang af revolutionens forudsætninger, forløb og følger.

Bjørn, Anders: *Leve revolutionen! – det revolutionære Frankrig 1789-99*, Columbus 1999

Bog til ungdomsuddannelserne, der giver et overblik over revolutionens forløb med en række kilder, og som behandler forskellige temaer med tilknytning til revolutionen.

Hoffmann, Lally: *Dage i Paris – under Den franske revolution*, Munksgaard 1989

Om centrale begivenheder under revolutionen – bl.a. Stormen på Bastillen.

Riskær Jørgensen, Jørgen: *Frankrig i revolution*, Gyldendal 1989

En gennemgang af revolutionens forudsætninger, forløb og følger.

Rønn, Thomas Meloni: *Napoleon*, Meloni 2009

Historien om Napoleons liv fra barndommen på Korsika over magtens tinde til hans fald.

Film, video, dvd

Den Røde Pimpernel, Basic Media 2009

Klassisk film om den engelske adelsmand, der redder franske aristokrater fra at blive straffet under Den franske Revolution

Napoleon, Scanbox 2004

Historien om Napoleon – fra storhed til fald.

Internettet

Interaktivt spil om din viden om Den franske Revolution (eng.):

schoolhistory.co.uk/games/fling/frenchrevolution/

Filmklip om Den franske Revolution (eng.):

youtube.com/watch?v=b4ectu739mE

Slaveri – før og nu

Grundbogen side 84-123

Emnet i undervisningen

Signalement

Slaveriet er en central del af menneskets historie, og slaveri findes stadig i dag. Formerne for slaveri har ændret sig i tidens løb, og dets omfang har svinget meget. Vores viden om slaveriet i de ældste tider er begrænset. Vi må slutte os til dets karakter og omfang ud fra nogle få kilder. Da de skriftlige kilder begynder at dukke op, bliver vores viden mere sikker. Det gælder især omkring Antikken i Grækenland og Rom, som af mange – bl.a. Karl Marx – er blevet betegnet som slavesamfund, fordi en meget stor del af det materielle grundlag, dvs. produktionen, blev skabt ved hjælp af slaver.

Temaet er sammensat af tidsmæssige nedslag, hvor der fokuseres på antikken, vikingetiden, trekantshandelen og De vestindiske Øer samt slaveriet i USA.

Begrundelse

I relation til trinmålene efter 9. klasse i Fælles Mål 2009 lægger temaet bl.a. op til en undervisning, hvor eleverne erhverver sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at:

- give eksempler på, at en periodes fremherskende værdier og holdninger kan forklare afgørende begivenheder og samfundsforandringer
- [...] diskutere kulturmødets positive og negative sider
- kunne beskrive forskellige tidsaldres former for magtanvendelse og diskutere begrundelser og konsekvenser
- kunne sammenligne egne livsbetingelser med foregående slægtleds og diskutere, hvilke forhold der er ens, hvilke der er forskellige og baggrunden herfor
- forklare, hvorfor den historiske udvikling i nogle perioder var præget af kontinuitet og i andre af brud
- søge oplysninger i forskellige medier og kunne bearbejde disse oplysninger og vurdere deres kildeværdi
- formulere historiske problemstillinger og præsentere løsningsforslag hertil.

Kanonpunkterne *Slaveriets ophævelse* og *Verdenserklæringen om Menneskerettighederne* er integreret i temaet.

Fagligt om Slaveri – før og nu

Slaveriets største udbredelse finder sted fra ca. 1500 til begyndelsen af 1800-tallet. Over 11 millioner slaver transporteres over Atlanten for at arbejde i plantagerne i ”den nye verden”, der omfatter Caribien, Sydamerika og Nordamerika. Med det nye syn på mennesket, som dukker op i Europa i forbindelse med oplysningstiden i 1700-tallet, begynder flere at sætte spørgsmålstegn ved slaveriet, og i løbet af 1800-tallet bliver slaveriet afskaffet de fleste steder. Danmark var et af de første lande, der i 1792 besluttede at slavehandelen skulle ophøre inden for ti år. Denne begivenhed indgår i Folkeskolens historiekanon.

I nyere tid har man fortsat kampen mod slaveri, og forbuddet mod slaveri indgår som et selvstændigt punkt i FN's Menneskerettighedserklæring fra 1948, men fattigdom og manglende udvikling i dag forårsager, at millioner af mennesker i den tredje verden tvinges til at arbejde under slavelignende forhold. Skøn over nutidens slaveri svinger fra 12 til 27 millioner.

Selv om slaveriet både historisk og nutidigt er meget udbredt, betyder det ikke, at man blot skal affinde sig med det. Kampen mod slaveriet fra 1700-tallet og nutidens aktive forsøg på at bekæmpe slaveri i alle dens forskellige former viser, at det nytter. Opgaven i nutidens samfund retter sig først og fremmest mod fattigdom og brud på menneskerettighederne, og her kan hver af os bidrage til at begrænse slaveriet – og måske en gang få det helt afskaffet.

Historien om Francis Bok

Historien om Francis Bok (grundbogen side 86-87, der var slave i ti år i Sudan i Afrika viser en række centrale forhold ved slaveriet. For det første hænger slaveri tæt sammen med krig og fattigdom. Francis Bok kommer fra en fattig familie i det sydlige Sudan, og han bliver slave som følge af de krigshandlinger, der foregik i det sydlige Sudan. For det andet viser historien om ham, at det er muligt at kæmpe imod. Han har styrken i sig selv til at flygte – selv om det ikke lykkes første gang. Ad mange omveje lykkes det ham at komme til USA, hvor han nu er en ivrig fortaler i organisationen American Anti-Slavery Group (AASG for kampen mod nutidens slaveri. På YouTube kan man se og på engelsk høre hans egen beretning, og på hjemmesiden iabolish.org/ kan man læse mere om den organisation, han nu er medlem af. Her kan man også finde andre personlige beretninger.

Slaveri – hvad er det?

Der er ikke en kort og enkel definition på slaveri, som er almindelig accepteret. Men man kan opregne nogle træk, der vil dække de fleste former for slaveri:

- Slaven er slaveejerens ejendom som et redskab eller et husdyr
- Slaven har ingen rettigheder (ligesom et redskab eller et husdyr ikke har det)
- Slaven er ikke knyttet til sin egen familie, men kan fjernes fra den
- Det, som slaven producerer, er slaveejerens ejendom
- Slaven har ikke personlig frihed eller frihed til at rejse væk

Slaveri er i næsten alle tilfælde ufrivilligt, men der eksempler på, at folk for at undgå nød har solgt sig selv eller deres børn til slaveri.

Årsager til slaveri er i hovedsagen krig og fattigdom. I nogle krige var slaverne ikke et

mål med krigen, men et resultat af den. Slaverne var krigsfanger, som man kunne slå ihjel, eller som man kunne anvende på en mere produktiv måde, hvis der var behov for det. I andre tilfælde var målet med krigene at skaffe slaver, som det især kendes fra det Afrika, der gennem flere hundrede år leverede slaver til det arabiske Mellemøsten og senere til europæernes kolonier i Amerika. Fattigdom er en anden væsentlig faktor bag slaveriet, som gennem tiden har fået folk til at opgive deres frihed. Det er den form for slaveri, som er fremherskende i dag.

Kampen mod slaveriet bygger på de tanker, som franske og engelske filosoffer, tænkere og kulturpersonligheder formulerede under det, der med en fælles betegnelse kaldes oplysningstiden i 1700-tallet. Særlig i England var bevægelsen mod slaveriet, abolitionismen, knyttet til kristne grupper som kvækerne, der i 1787 grundlagde den første organisation mod slaveriet. Tanken om, at alle mennesker havde umistelige rettigheder, som blev formuleret i Den amerikanske Uafhængighedserklæring fra 1776 og den franske menneskerettighedserklæring fra 1789, fik ikke i første omgang betydning for slaverne, da de ikke blev opfattet som mennesker på samme måde som hvide. Men i de efterfølgende år ændredes holdningen, og især i USA blev abolitionist-bevægelsen i Nordstaterne en stærk faktor bag den amerikanske borgerkrigs udbrud i 1861, der førte slaveriets afskaffelse i 1865.

Forbuddet mod slaveri blev indskrevet i FN's Verdenserklæring om Menneskerettighederne fra 1948 som artikel 4, og den genfindes i artikel 5 i EU's Charter om de grundlæggende rettigheder, vedtaget 7. december 2000: *Forbud mod slaveri og tvangsarbejde*

- Ingen må holdes i slaveri eller trældom.
- Ingen må pålægges at udføre tvangs- eller pligtarbejde.
- Menneskehandel er forbudt.

Slaveriet i oldtiden

Ingen ved, hvornår slaveriet er opstået, men slaver har ikke eksisteret i særligt stort omfang i menneskets første mange år i jægerstenalderen eller den ældre stenalder. Jægerne og samlerne i denne periode har ikke været bofaste, og der har næppe været et system, der kunne sikre magtmidler over for slaverne. Til gengæld er det sikkert, at der har eksisteret slaveri i den efterfølgende periode bondestenalderen, hvor mennesket blev bofast, opbyggede avancerede samfund med tydelig lagdeling og produktion af et overskud, der tilfaldt den herskende klasse. Her var der behov for at have mennesker, der arbejdede for at producere fødevarer og andre varer. Forskning viser, at slaver har været en del af samfund på alle kontinenter – såvel i Kina og Japan som blandt de indianske samfund i Nord- og Sydamerika.

I en europæisk sammenhæng er slaveriet i det klassiske Grækenland ca. 500 til 300 f.v.t og det klassiske Rom ca. 200 f.v.t til 500 e.v.t særlig interessant. Forskerne mener, at slaverne i disse samfund udgjorde omkring 1/3 af befolkningen, og derfor var afgørende for samfundenes økonomi. Ved hjælp af slaverne blev der produceret et stort overskud, som muliggjorde den kultur, kunst og videnskab, der i dag danner grundlaget for den euro-

pæiske kultur. Kildematerialet til slaveriet i oldtidens Rom er ganske omfattende, og de kan give et indtryk af både slaveriets omfang og de holdninger, der knytter sig til slaverne. Spartacus-filmen fra 1960 med Kirk Douglas er noget præget af sin tid og Hollywood. En moderne udgave er Ridley Scotts film *Gladiator* fra 2000 med Russel Crowe i hovedrollen, der ligesom *Spartacus* i sin tid har modtaget en lang række priser.

Vikingernes trælle

Vores viden om vikingetidens slaver i Danmark, de såkaldte trælle, er meget begrænset. Selv om de omtales i sagamaterialet, de udenlandske beretninger fra Vesteuropa og fra Rusland og på nogle få runesten, er det ikke nok til med sikkerhed at slå fast, hvor stor en rolle de har haft i vikingetidens samfund. Den engelske historiker Peter Sawyer skriver i Politikens og Gyldendals Danmarkshistorie (1988) Bd. 3, s. 173:

"[...] Der var også trælle, men vi har ingen ide om hvor mange, og der er intet grundlag for at kalde vikingetidens Danmark et slavesamfund. På vikingetogteme tog man mange til fange og gjorde dem til trælle. En del bragtes til Danmark mens andre blev solgt andetsteds. Indre stridigheder i landet kunne føre til, at nogle blev gjort til trælle, og man kunne også miste sin frihed, eller afstå den på grund af nød og forarmelse. Dette forekom i hvert fald jævnligt andre steder i Europa i 1000-tallet. En sådan frihedsafståelse, som forpligtede personen selv såvel som hans arvinger, skete normalt ved en offentlig symbolsk handling. En måde hvorpå den nye livegne således gav sin undergivne status til kende var at ringe med en klokke, hvis reb var lagt om hans hals. Beskrivelser af disse ceremonier findes naturligvis i kirkelige optegnelser, men der er ingen tvivl om, at verdslige herrer modtog lignende friheds afståelser "af nød og trang".

Kristendommen gav en vis tilskyndelse til at frigive trællene. I virkeligheden er trælles frigivelse hovedbeviset for, at der i det hele taget har været trælle i Danmark. Rimbart nævner i 800-tallet og Adam af Bremen i 1000-tallet, at trælle blev købt, solgt og frigivet, men de giver os ikke nogen mulighed for at anslå slaveriets omfang. Traktaten mellem Alfred og Guthrum i slutningen af 800-tallet viser, at der både var trælle og frigivne blandt de danske nybyggere i England [...]."

Over for dette står museumsinspektør Jørgen Jensen, der i begyndelsen af 2000-årene udgav storværket om Danmarks oldtid, hvor han i sidste og fjerde bind (2004, s. 344-345) i forbindelse med "De dødes grave" kort omtaler trællene i Danmark:

"[...] Som det nu er fremgået, er det for det meste et beskedent indtryk, man får af vikingetidens gravskikke i Danmark. Og så mangler der endda noget, nemlig gravene med de mennesker, som man i døden blot overlod til sig selv, "så hundene og rovfuglene kunne æde dem", nemlig trællene – og de må have været talrige. For vikingetidens samfund var et slavesamfund. Det havde oldtidssamfundet for så vidt været længe. En af de første gange, danerne nævnes i Europas historie, er i forbindelse med slavetogter til det nordvestfrankiske område i begyndelsen af det 6. århundrede. Og det er ikke sjældent, at man senere i klosterkrøniker og rigsannaler kan læse, hvordan de angribende nordboer plyndrede byer og klostre "og førte mange fangne kvinder bort derfra samt en umådelig mængde gods af forskellig art", som der f.eks. står i klosterannalerne i Xanten ved Rhinen under året 837."

Den manglende enighed blandt eksperterne på området kan pædagogisk bruges til at

vide, hvorledes vores viden på en lang række områder er begrænset, og man må derfor tage de meget bastante opfattelser af vikingetiden med forbehold. Det er nærliggende, at opfattelsen af vikingetiden i høj grad er et spejl af ens egen tid og holdninger, når der mangler et dækkende kildemateriale.

Trekantshandel og sukker

Den mest omfattende slavehandel havde udgangspunkt i Afrika, der gennem århundreder var plaget af slavehandel og slaveri – og stadig er det, som historien om Francis Bok vidner om. Allerede i midten af 600-tallet begyndte den arabiske verden at "importere" slaver fra det Afrika, hvilket blev til i alt omkring seks millioner slaver. Efter den portugisiske opdagelse af søvejen syd om Afrika i slutningen af 1400-tallet og Columbus' opdagelse af "Den nye verden" begyndte en tilsvarende og meget mere omfattende slavehandel over Atlanten med mere end 11 millioner slaver. Baggrunden for slaveriets start var sukker, hvor der var brug for meget arbejdskraft på sukkerplantagerne, og senere kom andre produkter som bomuld og tobak til. Dette blev til den meget indbringende "trekantshandel" mellem Europa, Vestafrika og Amerika.

Danmark var meget aktiv i denne handel med slaver, og Danmark udnyttede slaverne på sine tre små dansk-vestindiske øer, St. Jan, St. John og St. Croix. Som et af de første lande ophævede Danmark i 1792 slavehandelen. Denne begivenhed er et af de 29 punkter i Historiekanonen for Folkeskolen. Forbuddet skulle dog først træde i kraft i 1803, hvilket gav plantageejerne ti år til at anskaffe sig slaver, og samtidig var handlingen stærkt præget af, at man i København gerne ville komme et forventet engelsk forbud mod slavehandelen i forkøbet. Ophævelsen af selve slaveriet kom ganske sent i forhold til en række andre europæiske lande, da guvernør Peter von Scholten i 1848 pludselig meddelte, at slaveriet nu var ophævet.

Der findes på internettet på dansk og engelsk meget materiale om slaveri og slavehandel, herunder UNESCOs internationale projekt om slavehandel og slaveri.

Den transatlantiske slavehandel – et internationalt projekt under UNESCO

TST (Transatlantic Slave Trade i Danmark består af 20 samarbejdende skoler i folke-, gymnasie- og handelsskoleregi. I samarbejde med TST skoler i det øvrige Europa, Afrika og i Amerika/Caribien arbejdes der under mottoet "Breaking the Silence" på at udvikle nyt undervisningsmateriale og nye undervisningsmetoder med omdrejningspunkt i slaveriet og dets betydning for den økonomiske, politiske, sociale og kulturelle udvikling. En del af arbejdet handler også om perspektivering af slaveriet til nutiden i lyset af menneskerettighederne. Formålet med projektet er at åbne elevernes øjne for en ikke særlig omtalt, men vigtig del af Danmarks historie.

Web: unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000137805

Slaveriet i USA

USA var et af de sidste lande i den vestlige verden, der afskaffede slaveriet. Dette hang sammen med den europæiske industrialisering fra slutningen af 1700-tallet, der i høj grad var baseret på den engelske tekstilindustri, hvis råmateriale var bomuld. Slaveriet i USA fik derfor sin særlige udformning med store bomuldsplantager, hvor plantageejerne med stort udbytte kunne udnytte den billige slavearbejdskraft til at producere bomuld til det umættelige engelske marked. Modsætningen mellem de slavefrie Nordstater og slavestaterne i syd, brød ud i krig med valget af Abraham Lincoln til USA's præsident i 1860. Med borgerkrigens afslutning i 1865 fik alle slaver i USA deres frihed, men der gik mange år inden man kunne tale om, at de sorte i USA havde fået en reel ligestilling med det hvide flertal. De sorte blev diskrimineret med de såkaldte "Jom Crow"-love og Ku Klux Klans skræmmekampagner, der kulminerede i 1920'erne.

Først efter 2. verdenskrig begyndte billedet at vende, og det var borgerretsbevægelsen fra midten af 1950'erne, der fik ændret forholdene for de sorte med et særligt højdepunkt i Martin Luther Kings kamp for ligebehandling og hans berømte tale "I have A Dream" fra 1963.

Et foreløbigt symbolsk højdepunkt kom i 2009, da Barack Obama som den første sorte mand den 20. januar blev indsat som præsident med hånden på Abraham Lincolns bibel, som hans hustru Michelle holdt.

Den amerikanske borgerkrig er en af de mest studerede perioder i amerikansk historie, og der findes et væld af materiale om den på amerikanske hjemmesider. Henvisninger til de vigtigste sider samt supplerende materiale på dansk findes på hjemmesiden slaveriet.gyldendal.dk.

I forbindelse med et emne om slaveriet vil det være oplagt sammen med eleverne at læse Harriet Beecher Stowes "Onkel Toms hytte", der findes i flere forskellige danske udgaver. Man kan læse mere om romanen på hjemmesiden: utc.iath.virginia.edu/

Der findes også mange film og tv-serier, der belyser både slaveriet og den amerikanske borgerkrig. Blandt de bedste er tv-serien "Rødder" (Roots) om slaven Kunta Kinte og hans efterkommere i USA, der bygger på Alex Haleys bog af samme navn. Om borgerkrigen er langt det bedste film/tv Ken Burns' "The Civil War", der flere gange er blevet vist på DR.

Slaveri i dag

Internettet giver store muligheder for at undersøge, hvorledes det moderne slaveri er, og hvad der bliver gjort for at bekæmpe det. I denne sammenhæng er det oplagt at fokusere på børnearbejde, som udgør en stor del af det moderne slaveri.

UNICEF

FN's børneorganisation UNICEF en dansk side unicef.dk/ , hvor man kan se og bestille materiale i form af bøger, hæfter film og andet, som UNICEF tilbyder gratis tilpasset forskellige skoletrin.

FaktaLink

Endelig er der i 2004 udarbejdet en artikel på FaktaLink om børnearbejde, der indeholder en oversigt over de vigtigste sider af emnet, kilder samt forslag til videre læsning tilpasset Folkeskolens ældste klasser: faktalink.dk/titelliste/bornearbejde

Kampen mod slaveriet

Der findes i dag en række internationale organisationer, der aktivt forsøger at bekæmpe slaveri både udnyttelse af arbejdskraften i de fattige ulande og sexslaveri, der også ofte omtales som trafficking. De vigtigste hjemmesider er:

Anti-Slavery International er en engelsk organisation, der kan føre sin historie tilbage til 1839. På deres hjemmeside antislavery.org/ kan man finde mange historier om slaveriet udbredelse i dag, og hvorledes man skal bekæmpe det.

Free The Slaves er en ny amerikansk organisation, der har sat sig som mål at bidrage til at slaveri udryddes inden for de kommende 25 år. På organisationens hjemmeside freetheslaves.net/ kan man bl.a. finde et elektronisk kort over slaveriets udbredelse i dag.

American Anti-Slavery Group eller iAbolish er en nyere amerikansk organisation, som Francis Bok i dag arbejder for. iabolish.org/

Om billederne

Grundbogen side 89

Tegning fra London Illustrated News, 16. februar 1861. Slavespørgsmålet var meget aktuelt i februar 1861. Abraham Lincoln var valgt til USAs præsident i november 1860, men tiltrådte først i marts 1861. I februar 1861 havde 7 sydstater meldt sig ud af Unionen (det blev senere 11 stater i alt), men der var ikke udbrudt krigshandlinger endnu. Der blev i denne periode fra flere sider forsøgt at finde et kompromis, men uden held. Efter Lincolns tiltræden d. 4. marts 1861 gik der lidt over en måned, før krigen var en kendsgerning d. 12. april.

England havde allerede i 1837 afskaffet slaveriet i sine kolonier, og der var en udbredt stemning mod slaveriet, hvilket også fremgår af denne tegning i et af de mest udbredte magasiner.

Grundbogen side 96 og 97

De to skildringer af vikingernes bortførelse af munke og en kvinde stammer fra henholdsvis 1920 og 1894. Angrebet på Lindisfarne klostret (side 96) på den engelske østkyst har i historieskrivningen fået stor betydning, da det er første gang, at vi i de skriftlige kilder hører om vikingernes hærgen på de vesteuropæiske kyster. Det er derfor, at man normalt sætter vikingetidens begyndelse til ca. 800, mens nogle forskere, der fremhæver at den nordeuropæiske handel også er en markør for vikingetiden, har foreslået at rykke den ca. 100 frem til begyndelsen af 700-tallet.

Vores øvrige viden om vikingerne er meget sparsom, og bortset fra enkelte detaljer i klædedragt og våben er det meste på begge billeder frit opfundet af tegneren/maleren. Til gengæld er billederne meget gode kilder til den opfattelse af vikingetiden, som har præget tegneren/maleren og hans tid. På billedet side 96 anes en vis beundring for de friske vikinger, der er smukke og glade, når de drager af sted med bytte i form af skattekasse og en bønfaldende munk, der ser ud til at anråbe Gud om hjælp. På billedet side 97 er det de stærke muskuløse kroppe, der sammen med den dramatiske baggrund giver billedet et romantisk skær.

Grundbogen side 100

Det engelske billede af slavemarkedet i den sudanesiske by Khartoum fra 1800-tallet er vigtigt af to grunde. Den arabiske slavehandel var meget udbredt, og som det er nævnt i grundbogen, var der tale om i alt over seks millioner slaver, der blev transporteret fra Afrika til den arabiske verden. Billedet rummer derfor en afstandtagen fra denne praksis i den eksotiske arabiske verden. For det andet rummer billedet en vis erotisk fascination af slavemarkedet med den meget smukke, halvt afklædte kvinde, der ivrigt studeres af en køber.

Grundbogen side 101

Slaveskibet *Fredensborg* blev bygget i 1752 eller 1753 og anvendt i trekantshandelen. Dens sidste rejse begyndte i juni 1767, hvor den lastet med brændevin, våben, tøj og jern sejlede fra København med kurs mod Afrika. Her fik skibet 265 slaver, elfenben og guld ombord og sejlede til St. Croix, hvor slaverne blev solgt, og skibet lastet med kolonivarer.

Næsten i København – øst for Tromøy ved Arendal i Sydnorge – løb skibet ind i en storm og sank. Både passagerer, besætning og to slaver reddede livet. I 1974 blev vraget fundet, og et par år efter blev resterne bjerget i land. I dag kan det ses på Aust-Agder-Museet.

Grundbogen side 104

Selv om dette billede teknisk er mangelfuldt, er det enestående, for det er et af de meget få billeder, som vi må antage nogenlunde korrekt beskriver, hvordan der har set ud under dæk på et af de engelske slaveskibe. Men billedet skulle samtidig bruges som led i slave-modstandernes (abolitionisternes) kamp mod slaveriet, og derfor indeholder det en tydelig fordømmelse af slaveriet.

Grundbogen side 112

Den amerikanske kunstner J. Eastman Johnson (1824-1906) malede billedet i 1862. Han skulle angiveligt være inspireret af personlige oplevelser under borgerkrigen.

Materialeliste

Bøger

Antram, David Macdonal, Fiona D. Trolle, Annette Lerche: *Fri mig for at blive græsk slave: en trist skæbne du helst vil undgå*, Carlsen 2000

Om en slaves liv i Athen ca. 600 f.v.t.

Byrjalsen, Inger: *Slaver*, Gyldendal 2005

En meget letlæst bog om slaver.

Calundann Larsen, Leif: *Danskernes Slaver*, Pantheon 2003

En bog til ungdomsuddannelserne, om forholdene for de danske slaver i Vestindien.

Grant, R. G.: *Den amerikansk-afrikanske slavehandel*, Flachs 2002

En gennemgang af slaveriets historie med hovedvægten på den transatlantiske slavehandel.

Hemmersam, Karl-Johann og Grubb, Ulrik: *Slaveriet og den amerikanske borgerkrig*, Gyldendal 2000

Lærebog til ungdomsuddannelserne, der foruden en kort fremstilling af det amerikanske slaveri og borgerkrigen indeholder en præsentation af film og tv-serier om emnet.

Til bogen er der knyttet en hjemmeside.

Kristensen, Jens Work: *Vor tids slaver*, Mellempøkeligt Samvirke 2001

En bog om slaveri i en globaliseret verden.

Vollmond, Christian: *Sukker, slaver og skæbner*, Nationalmuseet, 2007

Hæfte beregnet til de ældste klasser og gymnasiet, der indeholder en kort beskrivelse af slavehandel og slaveriet i Vestindien.

Film, dvd og internet

Amistad, Paramount Home Entertainment 2006

Historien om ca. 50 slaver, der bemægtiger sig skibet *Amistad* ud for Cubas kyst i 1839.

Amazing grace, SF Film 2009

I det britiske Underhus kæmper William Wilberforce en kamp for at afskaffe slaveriet.

Slaver – en animeret dokumentar, Pausefilm 2009

Om nutidens slaveri i det sydlige Sudan.

Spartacus, DR2 2009

Om slaveoprøret i Romerriget o. 70 f.v.t. (se grundbogen side 93)

Demokrati og ligestilling

Grundbogen side 124-165

Emnet i undervisningen

Signalement

Ligestillingen mellem kønnene, og at den enkelte har lige rettigheder og pligter – uanset status, rigdom og andet forekommer i dag indlysende. Men i historisk perspektiv er det en ny tilstand. For 150 år siden var ligestilling ikke naturligt, og ikke alle havde dengang de samme demokratiske rettigheder. Emnet fokuserer på historiske og samfundsmæssige forudsætninger for udvikling af ligestilling og demokrati.

Begrundelse

I relation til trinmålene efter 9. klasse i Fælles Mål 2009 lægger emnet op til en undervisning, hvor eleverne erhverver sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at:

- give eksempler på, at en periodes fremherskende værdier og holdninger kan forklare afgørende begivenheder og samfundsforandringer
- kende forskellige demokratiformer og tage stilling til, hvilke rettigheder og pligter de giver den enkelte
- kunne beskrive forskellige tidsaldres former for magtanvendelse og diskutere begrundelser og konsekvenser
- kende forskellige måder at løse konflikter på i tid og rum
- forklare, hvorfor den historiske udvikling i nogle perioder var præget af kontinuitet og i andre af brud
- søge oplysninger i forskellige medier og kunne bearbejde disse oplysninger og vurdere deres kildeværdi
- formulere historiske problemstillinger og præsentere løsningsforslag hertil

Kanonpunkterne *Grundloven 1849*, *Slaget på Fælled*, *Systemskiftet 1901* og *Kvindens valgret 1915* indgår i emnet.

Fagligt om *Demokrati og ligestilling*

Dette afsnit handler om én af de helt centrale perioder i Danmarkshistorien, nemlig udviklingen af den danske demokratiske velfærdsstat, eller det der i anden sammenhæng er blevet kaldt for 'den danske model'.

Ideen er at vise eleverne, at spørgsmålet om demokrati ikke kommer af sig selv, men derimod er resultatet af en kompleks proces, som det er nødvendigt til stadighed at forstå og værne om. Det er tanken, at eleverne skal kunne parallelisere forudsætningerne for demokratiets udvikling til aktuelle begivenheder og dilemmaer i deres egen hverdag.

Det er tankevækkende, at mange af de betydningsfulde personligheder i den demokratiske udvikling i en periode af deres politiske karriere aktivt søgtes stoppet af myndighederne bl.a. ved begrænsninger i deres *ytringsfrihed*. I teksten er nævnt en stribe af disse personligheder: Rasmus Sørensen, Orla Lehman, N.F.S. Grundtvig, Louis Pio, Viggo Hørup og I.C. Christensen. Efter systemskiftet i 1901 har politikernes taleret ikke været begrænset af politiske grunde.

Det vises også, at det hele tiden har været nødvendigt at skabe en situation, der var tæt på *oprør*, for at vi har kunnet nå nye spring fremad i den demokratiske udvikling. Befolkningen måtte gøre magthaverne opmærksomme på, at den herskende orden ikke længere var egnet. Det gælder vækkelsernes opgør med kirken i 1840'erne, oprøret i 1848 der resulterede i vedtagelsen af grundloven, bøndernes kamp mod Estrups højrer regime i 1880'erne, arbejdernes strejker i 1899 for at få et ordnet arbejdsmarked og måske også kvindernes demonstrationer og kamp for valgretten.

Den demokratiske udvikling skete i takt med udviklingen af nyhedsmedier: aviser og blade, hvor de forskellige befolkningslag selv kunne gøre opmærksom på, hvordan de ønskede udviklingen og politikken skulle tolkes. Danmarks firesporede dagbladstradition blev grundlagt i årtierne omkring 1900. *Berlingske Tidende* repræsenterede partiet Højre (Konservative), *Politiken* var Radikal, *Aktuelt* var knyttet til Socialdemokratiet og Venstre udgav utallige lokale dagblade i et landsdækkende netværk. Denne pressedækning stod relativt uantastet til langt op i 1980'erne. Dagspressen var med til at sikre, at de forskellige holdningskomplekser blev formuleret og udspremt til en større offentlighed af vælgere og partimedlemmer.

Landbosamfundet

Udviklingen af den demokratiske velfærdsstat kom ikke ud af ingenting. Den demokratiske udvikling faldt klart sammen med den økonomiske udvikling. Mens Danmark endnu i begyndelsen af 1800-tallet var et delvis selvforsynende landbrugsland med en *ulands*-økonomi, betød især udviklingen af andelsbevægelsen i 1880'erne, at det blev muligt at industrialisere landbrugsproduktionen og gøre den mere salgbar ved på helt lokalt niveau at behandle mælken i centrifuger. Denne forbedring af produktionsapparat øgede indtjeningen yderligere. Gårdmandsstanden blev derved den økonomisk bærende enhed på landet. Partiet Venstre blev garanten for den demokratiske udvikling i landet.

Selvom befolkningen i 1800-tallets anden halvdel voksede kraftigt på landet på grund af de store børneflokkene og den faldende børnedødelighed, forblev antallet af gårdmands-

brug ret konstant på ca. 70.000. Gårdmændene ejede omkring 1900 ca. 75 % af landbrugsjorden.

Der var derfor kun ringe social mobilitet opad i landbosamfundet. Overgangen fra husmandslaget til gårdmandslaget var ret skarp. Landbosamfundet var blevet et klassesamfund. En undersøgelse fra 1893/1897 viser, at 87 % af gårdmændene også var gårdmandssønner. Kun 8 % stammede fra husmandslaget og 0,6 % af gårdmændene var sønner af en daglejer. Blandt husmændene var 63 % husmandssønner, 26 % havde en gårdmand som far og 4 % var sønner af en daglejer. Af daglejerne var 47 % sønner af en daglejer, 34 % var sønner af en husmand og 10 % havde en gårdmand som far.

Opdelingen af godserne og udstykningen især i 1919 af husmandsbrug eller små familielandbrug skabte baggrunden for den sociale politik, som blev Det radikale Venstres varemærke. Husmandslovgivningen var med til at sikre, at ellers jordløse landarbejdere kunne købe jord og skabe sig et eksistensgrundlag på landet. Derved blev landarbejderproletariatet i højere grad integreret i landbosamfundet.

Af 119.000 skoledrenge i landdistrikterne arbejdede 42 % i 1908, og lidt over halvdelen af disse arbejdede hos fremmede. Dette gjaldt især i sommerhalvåret, hvor arbejdsbehovet var størst. Den voksende gruppe håndværkere og handlende i landdistrikterne og stationsbyerne rekrutterede en påfaldende stor del fra husmandsgruppen. Tilflytningen til byen (eller udvandring til Amerika) var en mulighed for social fremgang, når mulighederne viste sig for begrænsede på landet.

Det folkelige krav om demokratiske udvikling tilskrives ofte udviklingen af demokratiske institutioner og traditioner på landet. Der tænkes på organiseringen af de folkelige bevægelser og især på de talrige andelsforeninger. Her har det enkelte menneske kunnet opleve, hvordan et velorganiseret selvstyre kunne være med til at forøge livskvaliteten økonomisk, kulturelt og socialt.

Arbejdsmarkedet

Den danske industrialisering i midten af 1800-tallet begyndte med udbredelsen af dampmaskinen og dermed stedsuafhængig og stabil trækraft. Det skabte kraftig vækst i byernes industriproduktion og arbejderbefolkning. I løbet af 1800-tallets anden halvdel begyndte arbejderne at organisere sig rundt omkring på de store arbejdspladser: skibsværfter, bryggerierne, men også i byggefagene, og småindustrierne. Organiseringen tog særlig fart i 1890'erne op mod indgåelsen af septemberforliget, hvor princippet om regelmæssige frivillige aftaler mellem arbejdsgiver og arbejdstager om løn og arbejdsvilkår blev stadfæstet. Det danske arbejdsmarked blev herefter kendetegnet ved 'ro og forhandling'. Det kaldes for 'den danske model'. Organiseringsgraden var omkring århundredskiftet 85 % for mænd og 30 % for kvinder. Stabiliteten på arbejdsmarkedet blev sikret ved, at Danmark i forhold til udlandet har haft en relativt høj organiseringsgrad.

Politikken

I løbet af den behandlede periode udviklede Danmark det traditionelle fire-partisystem, der klart repræsenterede samfundets forskellige klasser Godsejere (Højre) og Erhvervsdrivende (Uafhængig konservativ gruppe), Bønder (Venstre) og de bønder, der forhandlede

med højreregeringen (Det forhandlende Venstre), Husmænd og socialt engagerede akademikere (Venstre-Reformpartiet senere de Radikale) og Arbejdere (Socialdemokrater). Der førtes altså en klar interessepolitik, hvor forandringerne i det parlamentariske system affødte klare magtforskydninger. Den firesporede trykte presse.

Sammensætningen af Lands-og Folketinget i 1901/02 ved systemskiftet.

Landstinget (Aarbog for Rigsdagssamlingen 1901/02)

Højre	35
Venstre-Reformpartiet	16
Uafhængig konservativ gruppe	8
Forhandlende venstre	4
Socialdemokrater	1
Agrarisk gruppe	2

Folketinget

Venstre-Reformpartiet	76	(fremgang på 13 mandater)
Forhandlende Venstre	15	(fremgang på 2 mandater)
Socialdemokrater	14	(fremgang på 2 mandater)
Højre	8	(tilbagegang på 8 mandater)
Udenfor partierne	1	

Ligestilling

Det danske velfærdssystem baseret på rettigheder og pligter blev udviklet trinvis i løbet af det 19. århundrede mod en stadig højere grad af ligestilling. Men der har ikke altid været enighed om, hvem der skulle stilles lige. *Køn, klasse og kultur* var i lang tid med til at begrænse den enkeltes mulighed for at skabe sig en bedre tilværelse. Kønnen betød (betyder) en hel del. Mens der i 1800-tallet var helt klare begrænsninger for, hvad man mente, at kvinder måtte og kunne, blev grænserne herfor mere udviskede i 1900-tallet. Kvindernes vej ind på arbejdsmarkedet skete langsomt. Kvindernes andel i arbejdsstyrken udgjorde i 1920 20 %, men varierede kraftigt fra branche til branche. Der var langt overvejende tale om ugifte kvinder. Kun 26 % af de arbejdende kvinder var gifte og 8 % var enker. Kvindeandelen var størst i byerne. I København steg kvindernes andel af arbejdsstyrken i 1855 fra 26 % til 1873 med 33 % og 39 % i 1897 og 42 % i 1914. (Ole Hyldtoft: Københavns Industrialisering, 1914)

Uddannelse

Et hovedtema i teksten er at vise, at skolen og uddannelsen af de unge har været af meget stor betydning for udviklingen af det moderne samfund og for den enkeltes egen fremgang. De uddannede dele af befolkningen, her især skolelærerne, har spillet en helt central rolle i at give befolkningen lyst og redskaber til at kræve og skabe et bedre samfund.

Lærernes samfundsengagerede indsats kulminerer med 'mundkurvscirkulæret' i 1885, hvor staten søgte at lukke munden på visse læreres (efter magthavernes mening lidt for aktive) engagement i samfundsdebatten. Mange af lærerne var gårdmandssønner og følte derfor et tæt loyalitetsforhold til partiet Venstres kamp mod Estrup.

Skolegangen var begrænset på grund af børnenes arbejde i landbruget. Det gjaldt især de børn, der arbejdede som tyende på forskellige gårde, men mange landbrugere holdt også deres egne børn hjemme for at hjælpe til i spidsbelastninger, når der skulle hakkes roer, slås græs, høstes, tages kartofler op eller bare vogtes får. I de tyndt befolkede egne i Jylland havde almueskolerne ofte kun to klasser (små og store), og børnene gik kun i skole hver anden dag, således at de ældste børn gik i skole tre dage om ugen og de små to dage. Det var omvendt om sommeren. Historikeren Gunhild Nissen har vist, at det gennemsnitlige antal forsømmelser alligevel lå på 10-15 procent. (Gunhild Nissen: Bønder, skole og demokrati, 1973). I 1899 kom der nye regler for at styrke undervisningen i folkeskolen. Antallet af elever blev begrænset til 37 børn i klasserne i en landsbyskole og 35 børn i en byskole.

Links til læreren

Danmarks Riges Grundlov (Grundloven)

www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=45902

Spørgsmål om aktindsigt fremgår af forvaltningsloven:

www.retsinformation.dk/eli/lta/2014/433

Grundloven af 1849 findes på: danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/danmarks-riges-grundlov-af-5-juni-1849-junigrundloven/

Her kan du læse mere om kvindebevægelsen: kvinfo.dk/kampen-for-stemmeret/

Her kan du læse mere om arbejderbevægelsen: arbejdermuseet.dk/viden-samlinger/arbejderhistorien/temaer/den-tidlige-arbejderbevaegelse/

Her kan du læse mere om fagbevægelsen: arbejdermuseet.dk/viden-samlinger/arbejderhistorien/plads-til-os-alle/lange-seje-traek-parti-fagbevaegelse/fagbevaegelsen-grundlaegges/

Septemberforliget findes på:

danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/septemberforliget-5-september-1899/

Her kan du finde mere om Indre Mission: indremission.dk/forsiden/

Om billederne

Erik Henningsen (1855-1930) er én af de kunstnere, der har været mest benyttet til at illustrere 'almindelige' menneskers virkelighed i 1800tallet. Henningsen var påvirket af realismen, og hans billeder fremstår som naturalistiske forsøg på at gengive 'virkeligheden' i næroptagelser med en fotografisk nøjagtighed i velafbalancerede farver endnu før farvefotografiet var opfundet, og endnu før fotografiapparatet for alvor havde fået blik for den sociale virkelighed. Der ligger derfor et klart socialpolitisk budskab i Henningsens motivvalg og komposition.

Side 137: *Et foredrag i Dagmarsalen, Askov Højskole* (1906), hvor højskoleeleverne lytter intenst (1902).

Side 143: *Sat ud* (1892), hvor en familie står med alle sine ejendele på gaden.

Side 145: *Strejken* (1906), viser at det går op for de organiserede arbejdere at strejkebrydere har spoleret deres strejke.

Side 148: *Agitatoren* (1899) eller 'en folketaler' skildrer et engageret arbejdermøde omkring strejken i 1899.

Side 189 (kap.4 *En såret arbejder* (1895, den fortvivlede hustru er kommet til stede kort efter at hendes mand er ramt af en arbejdsulykke.

Social kunst:

www.pladstilosalle.dk/lysoverland/kultur1/index.html

Til eleverne

Film, video, dvd

Dokumentarserien: *Historien om Danmark*, [dr.dk/drtv/se/historien-om-danmark - grundloven-folket-og-magten 145572](http://dr.dk/drtv/se/historien-om-danmark-grundloven-folket-og-magten) og [dr.dk/drtv/episode/historien-om-danmark -det-svaere-demokrati 145573](http://dr.dk/drtv/episode/historien-om-danmark-det-svaere-demokrati). DR 2017.

Pelle Erobreren. Instrueret af Bille August. SF
Spillefilm efter Martin Andersen Nexøs roman *Pelle Erobreren* skrevet 1906-10.

PH's Danmarksfilm. Danmarksfilmen tilrettelagt af Poul Henningsen 1935
Produktionsselskab: Poul Eibye, Distribueret af Statens Filmcentral.

TV-serien: *Fiskerne*, instrueret af filminstruktør Jens Ravns
Filmen bygger på en bog af forfatteren Hans Kirk. Her skildres et fundamentalistisk indre missionsk miljø i Vestjylland.

Dokumentarfilm *Plads til os alle – Med loven eller uden 1.del*
48 min. DK/Dokumentarfilm om arbejderbevægelsens historie siden grundlæggelsen ved Louis Pio.

Bøger for børn:

Andersen, Marie: *Tudemarie*, Notabene, 1999.

Christensen Christian: *En rabarberdreng vokser op*, 1992.

Haller, Bent: *Den ottende bonde*, Samleren 2007.

Hyltoft, Ole: *Københavnerpigen og kongemaleren*, Hovedland 2005.

Jensen, Michael: *Peter Sabroe – flugten fra børnehjemmet*, Nyt Dansk Musikteater, 2006.

Rindel, Gerd: *Øretævens vej*, Høst 1998.

Sandvad, Karin: *Arbejderbørn 1890-1920*, Klematis 2003.

Danmark – landet og folket

Grundbogen side 166-205

Emnet i undervisningen

Signalement

Danmarks grænser har ligget fast siden 1920, men der er sket en del siden, fx meldte Island sig ud af rigsfællesskabet i 1944, og Grønlands og Færøernes status har også ændret sig i retningen mod større uafhængighed. Danmarks medlemskab af EU har medført markante forandringer af grænsers betydning. Emnet fokuserer på grænser og grænseændringer samt konstruktionen af et nationalt fællesskab, der efterhånden udvikles til et europæisk og måske et globalt. Tidsmæssigt er hovedvægten i delemnerne lagt på perioden efter 1850.

Begrundelse

I relation til trinmålene efter 9. klasse i Fælles Mål 2009 lægger emnet bl.a. op til en undervisning, hvor eleverne erhverver sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at:

- give eksempler på, at en periodes fremherskende værdier og holdninger kan forklare afgørende begivenheder og samfundsforandringer
- diskutere kulturmødets positive og negative sider
- kunne beskrive forskellige tidsaldres former for magtanvendelse og diskutere begrundelser og konsekvenser
- kende forskellige måder at løse konflikter på i tid og rum og vurdere effekten af forskellige fredsbevarende og konfliktløsende aktiviteter
- kunne sammenligne egne livsbetingelser med foregående slægtleds og diskutere, hvilke forhold der er ens, hvilke der er forskellige og baggrunden herfor
- søge oplysninger i forskellige medier og kunne bearbejde disse oplysninger og vurdere deres kildeværdi
- formulere historiske problemstillinger og præsentere løsningsforslag hertil

Kanonpunkterne *Stormen på Dybbøl 1864*, *Genforeningen 1920* og *Maastricht 1992* er integreret i emnet.

Fagligt om Danmark – *landet og folket*

Europas stormagter havde dikteret Wienerfreden i 1815, hvis intention var at genskabe en europæisk balance efter Napoleonskrigene (se grundbogen side 70). Storbritannien, Frankrig, Østrig, Preussen og især Rusland havde også det afgørende ord at skulle have sagt ved afslutningen af Treårskrigen. Resultatet var, at den danske helstat blev bevaret, men problemet med hertugdømmerne var uløst – ja, var faktisk blevet forværret. Udadtill blev de normale tilstande genoprettet i hertugdømmerne, da de tyske besættelsesstyrker forlod Holsten og Rendsborgfæstningen igen kom under dansk kommando.

Stormagterne skulle også anerkende, at den glyksborgske gren af kongeslægten blev konger i Danmark, da den oldenborgske gren ville uddø med den barnløse Frederik 7. Samt at augustenborgerne, der kunne argumentere for et vist arvekrav på tronen, måtte give afkald herpå. Aftalen kaldes Londontraktaten, og den blev underskrevet den 8. maj 1852. Samme dag blev den såkaldte Londonprotokol undertegnet. Den fastslog, at det danske monarki skulle fastholdes som en helhed, dvs. at helstaten skulle bevares. Østrig underskrev senere og tøvende protokollen, mens Preussen nægtede med den begrundelse, at hertugdømmerne skulle have en stærkere tysk tilknytning.

På Wienerkongressen i 1814-15 havde stormagterne skabt en europæisk balance, der sikrede freden i Europa i fire årtier. Men forandringer førte til voksende udfordringer, og i midten af 1850'erne gik det galt.

I løbet af 1800-tallet orienterede Storbritannien sig mere og mere mod sit voksende globale imperium. Siden den franske revolution havde Frankrig haft forskellige forfatninger. I 1852 lod Louis Napoleon, der året før var blevet valgt til præsident på livstid, sig udråbe til kejser under navnet Napoleon 3. 1848-opstandene havde næsten ført til Østrigs opløsning. Selvom man ved hjælp fra zaren havde nedkæmpet de oprørske ungarere, var Østrigs position som stormagt svækket. Preussen havde i konflikten om Slesvig-Holsten måttet bøje sig for Rusland. Men Preussen stod styrket og søgte i 1850'erne at udvide sin indflydelse, bl.a. ved målrettet og på Østrigs bekostning at stille sig i spidsen for bestræbelserne på at samle de mange tyske småstater til en fælles stat.

Til forskel fra andre stormagter på det europæiske kontinent var Rusland upåvirket af nationale og liberale oprør i 1848. Zaren havde fortsat enevældig magt. Derfor mente han sig berettiget til en gang for alle at gøre op med resterne af det engang så mægtige Osmanniske Rige, der i samtiden blev omtalt som "Europas syge mand". Gennem et opgør med Det osmanniske Rige ville Rusland styrke sin position på Balkan, kontrollere Sortehavet og sikre sig adgang til Middelhavet.

I 1853 gik russiske tropper ind i Donauområdet. Storbritannien og Frankrig var ikke interesseret i, at Rusland øgede sin magt og fik adgang til Middelhavet. Derfor gik de året efter ind i krigen på Det osmanniske Riges side. Hovedparten af krigen foregik i Sortehavet og på Krimhalvøen. Rusland kunne ikke klare sig i længden. Ved fredsslutningen i 1856 måtte zaren skrive under på, at Rusland respekterede Det osmanniske Riges uafhængighed, at Sortehavet ikke blev militariseret af russiske flådefartøjer samt fri sejlads på Donau.

Krimkrigen fik ingen direkte konsekvenser for Danmark. Men det russiske nederlag betød, at Danmarks beskytter mod Preussen var svækket.

Modernisering

Fra midten af 1800-tallet skete der store teknologiske fremskridt i det meste af Europa. Det nød Danmark godt af i 1850'erne og i første halvdel af 1860'erne. Fremgangen betød nemlig et stigende kornsalg, der fra 1830 til 1860 mængdemæssigt voksede ca. 2½ gang og prismæssigt firdobledes. Med næringsfrihedsloven fra 1857 øgedes mulighederne for en liberal økonomi. Loven gav også større muligheder for enlige kvinder til at udøve erhverv.

Det danske rige var forbundet af farvande. Derfor var dampskibe det første område, hvor dampteknologien for alvor blev taget i brug. I 1840'erne kom den første jernbane på strækningen Altona-Kiel (se grundbogen side 185). I kongeriget var den første jernbanestrækning fra København til Roskilde. Den blev taget i brug i 1847 og forlænget til Korsør i 1856. Som følge af de voksende spændinger om hertugdømmet Slesvig, lå jernbanebyggeriet stille og blev først genoptaget i sidste halvdel af 1860'erne. Så gik det til gengæld stærkt.

Spændingerne, der var fremkaldt af det uløste spørgsmål omkring hertugdømmerne, betød også, at militæret blev moderniseret. I første omgang satsede man på en fornyelse af flåden. I 1863 blev panserskibet Rolf Krake indkøbt.

Mod konflikten

Den nye udfordring efter Treårskrigen var skabelsen af en fællesforfatning, der gjaldt i rigets fire dele: Kongeriget, Slesvig, Holsten og Lauenburg. I kongeriget havde Grundloven indskrænket kongens magt, men han var stadig enevældig i hertugdømmerne. Fællesforfatningen fra 1855 vakte ikke begejstring i kongeriget, hvor man mente, at den var et demokratisk tilbageskridt. I Holsten mente stænderforsamlingen, at Fællesforfatningen ville betyde, at mange af hertugdømmets forhold skulle afgøres i København. Også i Lauenburg, hvis forsamling var domineret af ridderskabet, var man utilfreds. Preussen og Østrig pustede til ilden med en henvendelse til den danske regering om, at den ikke levede op til Londonprotokollen.

Slesvig blev en brik i spillet. Den nationalliberale danske regering forsøgte at vinde forståelse hos de europæiske stormagter i forhold til at løse problemet ved at knytte Slesvig tættere til Danmark. Til gengæld måtte Holsten og Lauenburg frit vælge deres egen vej i forhold til Det tyske Forbund. Holsten hævdede, at hertugdømmerne hørte uløseligt sammen. Synspunktet blev støttet af den tyskdominerede stænderforsamling i Slesvig – og også af Rusland, der endda påpegede, at den danske regering forfordelte rigets forskellige dele, og dermed overtrådte Londonprotokollen. I sin tiltrædelsestale som preussisk konge i 1861 antydede Wilhelm 1. (1797-1888), at Preussen ville gribe ind, hvis der ikke blev ordnede forfatningsforhold i de "forenede hertugdømmer". I den tyske forbundsdag besluttede man samme år, at det kunne blive nødvendigt at sende tyske tropper ind i Holsten.

Den danske nationalliberale regering gik ind for en Ejderløsning, dvs. at Slesvig og Holsten skulle skilles, og Slesvig indlemmes i Danmark. Måske kunne regeringen have gjort mere for at udarbejde en fællesforfatning, som alle parter kunne acceptere. Men især Preussen anført af Otto von Bismarck (1815-98), der blev landets statsminister og kansler i 1862, var ikke interesseret i en løsning. Han arbejdede målrettet på en krig med Danmark

om hertugdømmerne. Den kunne styrke Preussens position i en snarlig etablering af en fælles tysk stat. Men ansvaret for krigen skulle alene være Danmarks, så andre stormagter ikke greb ind. Den nationalliberale regering røg lige i fælden.

I 1863 udarbejdede regeringen et udkast til en forfatning, der kun gjaldt for kongeriget og Slesvig. Frederik 7. bakkede den op. For kongens indstilling spillede det en vigtig rolle, at den svenske konge, Karl 15., i festligt lag havde lovet, at svenskerne ville komme danskerne til undsætning, hvis det kom til krig.

Preussen og Østrig lagde ikke skjul på, at en vedtagelse af forfatningen ville være en så alvorlig krænkelse af Londonprotokollen, at de to lande så det som deres ret og pligt at gribe ind. De øvrige stormagter – især Storbritannien – forsøgte at skabe tid og rum for en fredelig løsning. Men briterne anfægtede ikke Preussen og Østrigs ret til at gribe ind.

Få dage før forfatningen skulle skrives under, blev Frederik 7. syg og døde. Hans efterfølger Christian 9. var tilhænger af helstaten og var overbevist om, at en vedtagelse ville føre til en katastrofal krig. Men da den nationalliberale konseilspræsident (statsminister) C.C. Halls (1812-88) slet skjult truede med folkestemningen og dens mulige konsekvenser for, om kongen fortsat kunne bevare tronen, bøjede Christian 9. sig og underskrev den såkaldte Novemberforfatning.

Katastrofen

I december 1863 afsatte Christian 9. Hall som konseilspræsident og erstattede ham med D.G. Monrad (1811-87). Monrads opgave var at afværge den truende krig med Preussen, Østrig og Det tyske Forbund, der sendte tropper ind i Holsten.

Den danske hær var mobiliseret og troppestyrker var placeret ved Dannevirke. Britiske forhandlere forsøgte at få den danske regering til i hvert fald midlertidigt at trække Novemberforfatningen tilbage. Der skulle så holdes en international konference, som afgjorde Slesvigs skæbne. En løsning på konferencen kunne evt. være at dele Slesvig efter sprogrænser. Preussen og Østrig forholdt sig forholdsvis positivt til en deling af Slesvig. Den danske regering nægtede at trække forfatningen tilbage. Man ville gerne være med til en konference, men der kunne under ingen omstændigheder blive tale om en deling af Slesvig. Krigen var altså uundgåelig.

Da kampene begyndte den 2. februar 1864 bestod den danske hær af 44.000 mand. Men hæren manglede befalingsmænd. Preussen rådede over en styrke på 38.000 soldater, der senere kunne forstærkes med yderligere 10.000. De preussiske soldater var veltrænede og udstyret med moderne bagladergeværer. Den østrigske hær var på ca. 22.000 mand, og dens udstyr svarede til den danske hærs.

To dage efter krigsudbruddet besluttede overgeneral de Meza (1792-1865) at rømme Dannevirke. Rømningen af Dannevirke var den eneste militære succes, den danske hær havde under krigen, hvor det om natten til den 5. februar lykkedes at trække hovedstyrken med materiel tilbage mod Dybbøl. I København var borgerskabet rasende. De Meza var en landsforræder, der skulle straffes. Tænk at rømme Dannevirke, før kampene var begyndt for alvor!

Tyske og østrigske tropper belejrede Dybbøl, mens andre trængte op i Midtjylland. Imens begyndte forhandlingerne om fred i London. Trods den åbenlyst håbløse situation, nægtede den danske regering og Christian 9. at bøje sig. Det spillede Bismarck på. Han

opnåede velvilje hos stormagterne ved at tilbyde våbenstilstand og tilbagetrækning fra Dybbøl og Nørrejylland.

Trods advarsler fra generalstaben på Dybbøl troede Monrad og Christian 9., at stillingen kunne holdes. Derfor sagde de nej til tilbuddet om våbenstilstand. Med langtrækkende kanoner begyndte preusserne nu et systematisk bombardement af Dybbølstillingen. Samtidig anlagde de løbegrave, så tropperne kom tæt på de danske fæstninger. Den 18. april 1864 blev Dybbøl stormet. Efter få timers kamp måtte den danske hær trække sig tilbage til Als.

Så blev der sluttet våbenstilstand frem til slutningen af slutningen af juni. Forskellige modeller for Slesvigs deling blev drøftet på konferencen i London. Men den danske konge og regeringen var fortsat ubøjelige. Da våbenstilstanden sluttede, trængte preussiske og østrigske tropper op i Jylland. Og da de danske tropper blev fordrevet fra Als, accepterede kongen og regeringen, at spillet var tabt.

Den endelige fred blev undertegnet i Wien i efteråret 1864. Den indebar, at Danmark afstod de tre hertugdømmer til Preussen og Østrig. Dermed var Danmark arealmæssigt reduceret fra 58.000 km² til 39.000 km² og befolkningsmæssigt fra 2,5 til 1,5 mio. Politisk var Danmark nu en småstat. Hvis fortsatte selvstændige eksistens flere tvivlede på. Nogle drøftede da også, om det ikke ville være en fordel, at Danmark også gik ind i Det tyske Forbund.

Kulturelt betød nederlaget en styrkelse af nationalfølelsen i Danmark. Der var enorme forskelle mellem de forskellige sociale grupper, men følelsen af at tilhøre den fælles nation var stærkere. Den danske nationalstat var grundlagt.

Om billederne

Grundbogen side 169

Jørgen Valentin Sonne (1801-90) malede billedet *I Dybbølstillingen* i 1871. Maleriet viser de sønderskudte skanser. En officer er dræbt, en soldat står med hans sabel, og lægen fjerner hans vielsesring for at sende den til enken. Soldaterne forsøger at beskytte sig mod kulde og regn med tæpper over skuldrene og hueovertræk af voksdug.

Grundbogen side 173

”Hvad jeg som Maler har sat som mit Livsmaal er: at male det kjære Danmark, men med den Simpelhed og Beskedenhed, som er saa characteristisk for det”. Sådan beskrev Johan Thomas Lundbye (1818-1848) selv sit landskabsmaleri.

Grundbogen side 176

Endnu et billede af Jørgen Valentin Sonne (1801-90). Sonnes tegninger og malerier fra Treårskrigen og krigen i 1864 fremstår som en slags øjebliksbilleder, der dog også udtrykker hans stærke nationalfølelse. Det gælder også maleriet *Kampen på Dybbøl Bjerg 5. juni 1848*.

Kunstnerens brug af lys og skygge er tydelig. Den danske hær er malet i klare varmer farver med røde og hvide jakker. De stormer fra venstre mod højre – dvs. i den naturlige læseretning. Fra en klar, blå himmel skinner solen på de danske soldaters ansigter, og bag dem er markerne gyldne.

I modsætning til danskerne afbildes fjenden i skyggen. Himlen er mørk af røgen fra den brændende gård. Storkeparret – der med sine farver dengang var symbol for Danmark – må forlade deres brændende rede. En ko og en gris flygter mod den danske side, mens et par tyske soldater flygter i sikkerhed bag gærdet, hvor de øvrige fjendtlige soldater har søgt dækning. Mens træerne på den danske side står frodigt med lyse, grønne blade, er de på den tyske side mørke og sønderskudte.

Grundbogen side 177

Maleriet *Soldaternes hjemkomst 1849* er udført af David Monies (1812-94). Motivet er fra Helligånds Kirke ved Strøget i København. Porten fører ind til kirkegården. På skiltet over porten står der: ”Vore Fædre forlode sig paa Dig og de blev ikke skuffede”, der formentlig er et let omskrevet citat fra Bibelen. I baggrunden ses tårnet på Nikolai kirke. Der er glæde og flag – også svenske – på Strøget. Den lille familie er glade over gensynet, men til højre for soldaten står en sørgende enke med sit barn.

Grundbogen side 179

Niels Simonsen (1807-85) malede *Soldater der søger at redde en kanon på tilbagetoget fra Dannevirke i 1864* samme år. Historien om 8. regiment, der medbragte to efterladte kanoner, inspirerede Simonsen til maleriet, der som reproduktion blev uhyre populært.

Ekskursioner

Historiecenter Dybbøl Banke

Dybbøl Banke 16

6400 Sønderborg

Tlf.: 74 48 90 00

1864.dk

Industrimuseet

Gasvej 17-19

8700 Horsens

Tlf.: 75 62 07 88

industrimuseet.dk

Genforenings- og Grænsemuseet

Koldingvej 52

6070 Christiansfeld

Tlf.: 75 57 30 03

genforeningsmuseet.dk

Materialeliste

Bøger

Knudsen, Birgit: *De rygende skorstene – om industrialiseringen i Danmark i sidste halvdel af 1800-tallet frem til 1920*, Alinea 2007

Om industrialiseringen, arbejdernes forhold og liv.

Christensen, John: *1864 – fra helstat til nationalstat*, Emil 2006

Om krigen 1864 og dens konsekvenser – bl.a. udviklingen af en national identitet.

Rønn, Thomas Meloni: *1864 – baggrund, krigen, resultatet*, Meloni 2008

En gennemgang af krigens forudsætninger, forløb og følger – især set fra dansk side.

Skovmand, Sven: *Det danske mindretal i Sydslesvig og andre mindretal i Europa*, Hedeskov 2007

Om forholdene i Sydslesvig i dag.

Film, video, dvd

Ole Børnedal, dr.dk/skole/historie/udskoling/hele-udsendelser-se-serien-1864

Internettet

Dansk Militærhistories hjemmeside om krigen i 1864: milhist.dk/1864

Hjemmeside om den danske arbejderbevægelses historie: pladstilosalle.dk